

A KERESZTÉNYSÉG ÖKOLÓGIAI KÜLDETÉSE

JÁVOR BENEDEK
egyetemi adjunktus

Három évvel ezelőtt, a Riói konferencia tizedik évfordulóján zajlott Johannesburgban a világ valamennyi országát képviselő 70 ezer küldött részvételével rendezett Föld-csúcs, az emberiséget fenyegető ökológiai krízis megoldásának lehetőségeiről. A találkozón a hivatalos kormány- és állami küldöttségeken túl számos civil szervezet és a világegyházak képviselői is részt vettek. Augusztus 25-én vasárnap, Úrangyala imádságának keretében II. János Pál pápa is üzenetet intézett a Johannesburgban egybegyűltekhez, felszólítva őket a környezeti problémák megoldására, és egy teljes értékű, ökológiailag fenntartható emberi fejlődés felé vezető út kidolgozására. Sokak számára talán váratlan volt a pápa megnyilatkozása egy környezetvédelmi csúcstalálkozó kapcsán. Felmerülhet, hogy vajon az egyházaknak, és ezen belül is a katolikus egyháznak lehet-e szerepe, illetve kell-e hogy szerepe legyen a környezeti válság kezelésében, összefüggésbe hozható-e egymással vallás és környezet, egyház és ökológia. Ha igen, van-e az egyházaknak feladata az ökológiai problémák kezelésében, elvárható-e aktív megjelenésük a környezetvédelem munkájában.

A kapcsolódási pontok véleményem szerint három alapvető kérdés köré csoportosíthatók, ezek pedig a következők:

- Volt-e, van-e, lehet-e szerepe a vallásnak, az egyházaknak az ökológiai válság kibontakozásában, annak a természetről alkotott modern felfogásnak a kialakításában, amely végső soron természeti környezetünk egyre gyorsuló pusztításához vezetett?
- A vallási tanításokból, az egyházak által elfogadott szakrális szövegekből és az egyes egyházak teológiai hagyományaiból származtatható-e egy ökológikus, vagy legalább is ökológikusabb világfelfogás?
- Végül, hogy van-e az egyházaknak megkülönböztetett felelőssége, feladata az ökológiai problémák, a környezeti válság megoldásában?

Az első kérdés rögtön nagyon nehéz és vitatott területre visz minket. Max Weber munkássága és méginkább Lynn White híres, *Science*-beli cikke¹ óta az ökológiai

¹ JR. LYNN WHITE: Historical roots of our ecological crisis. *Science* vol. 155. 1967. A cikk magyarul is olvasható: Ökológiai válságunk történeti gyökerei. In: LÁNYI ANDRÁS – JÁVOR BENEDEK (szerk.): *Környezet és etika*. Budapest: L'Harmattan, 2005. 167–177.

gondolkodásban jelen van az a felfogás, hogy a természethez fűződő viszonyunk kialakításában a vallások, és mindenekelőtt a kereszténység alapvető szerepet játszott. Ez végső soron természetes is, hisz a világhoz, a természethez való hozzáállásunk végső soron az univerzumhoz való viszonyunktól, világban való létünk, világba vetettségünk értelmezésétől függ. Ez évezredekken keresztül alapvetően vallási meghatározottságú volt. Mivel pedig modern világunk is, etikai teremtőerő híján, meghökentően tradicionális, a múltból építkező, kiváltképp, ami alapértékeinket, etikai rendszereinket illeti, nyilvánvaló, hogy bizonyos elemeiben, jelenségeiben a domináns – Európában a keresztény – vallási tanokra vezethető vissza. A kereszténység kiemelkedő szerepet játszott az európai gondolkodás, felfogás és világnézet kialakításában, ha tehát az ember és természet kapcsolatának modern, nyugati megközelítését hibáztatjuk az ökológiai válság kibontakozásáért, a kereszténység felelőssége e tekintetben elkerülhetetlenül felmerül.

White téziseit rengeteg kritika érte. Tanulmányok sora mutatta ki, hogy a természeti környezet radikális átalakítása, pusztítása nem a keresztény Európa privilégiuma, a világ más tájain, például Észak-Burmbában, vagy az angkori civilizáció Kambodzsaiban, a nyugati kultúrától és a kereszténységtől teljesen függetlenül hasonlóan látványos eredményeket ért el környezetének tönkretételében.² Kritikai elemzések foglalkoztak azzal, hogy vajon egyáltalán a vallásnak lehetséges-e ennyire meghatározó szerepet tulajdonítani az európai – vagy bármilyen – kultúra világgképének formálásában. Ennél alighanem lényegesebben összetettebb, sokszínűbb egy kultúra szövete, hogy ennyire leegyszerűsíthető legyen a természettel szembeni lekezelő bánásmód oksági láncolata. Kérdés az is, hogy vajon ez a fajta torz, az uralmi elven nyugvó világgkép mennyire koherensen származik a kereszténység alapvető tanításából. Nem lehet-e, hogy Európa a kereszténységnél sokkal régebbi hagyományaira támaszkodva, a Bibliának olyan olvasatát adta, amely jól alátámasztotta a természet feletti uralom eszméjét, azonban eltávolodott az ember teremtésben játszott szerepének eredeti, bibliai felfogásától? A világ dualista felfogása, a demiurgosztól, vagy magától a Sától való anyag, illetve az istentől való szellem szembeállítás, a természet lebecsülése a Római Birodalmat mélyen átható keleti misztériumvallásokban, a gnosztikus mozgalmakban éppen úgy jelenvaló volt, mint a hellenisztikus filozófiai hagyományban, mindenekelőtt Platón felfogásában. A keresztény Európa kulturális gyökerei sokkal szerteágazóbbak annál, semmint hogy az európai civilizáció vadhajásait egyszerűen a kereszténység nyakába lehessen varrni. Mindezek arra kell, hogy ösztönözzenek, hogy még nagyobb figyelmet szentelve a Bibliának újraolvassuk a teljes Ó- és Újszövetséget modern társadalmunk válságainak sajátos fényében. Létezhet-e 'ökológikusabb' olvasata a Szentírásnak? Valóban az foglaltatik benne a természetet illetően, amit a keresztény világ évszázadokon át kiolvasott belőle – mert azt akarta kiolvasni? Mi a Teremtő valódi szándéka a teremtéssel, és benne az emberrel? A keresztény teológia a hetvenes évek második felétől keresi a választ, vagy a lehetséges választakat erre a kérdéscsokorra. A napjainkra mind gazdagabb irodalommal rendelkező

² Pl.: YI-FU TUAN: Discrepancies between Environmental Attitude and Behaviour. *Canadian Geographer* 12 (1968) 176-191.; UŐ: Our Treatment of the Environment in Ideal and Actuality. *American Scientist* (May-June, 1970) 246-249.

ökoteológia, a Biblia és a keresztény hagyomány – pl. Assisi Szt. Ferenc szellemi örökségének – újraértelmezésével arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy a hagyományos, domináns, uralkodó embert és alávetett természetet feltételező világképünk hamis. Isten eredeti terve a teremtés középpontjába helyezett emberrel nem egy despota faj rászabadítása volt a teremtett világra, hanem a teremtés felelős, bölcs és szeretetben munkálkodó sáfárának megteremtése, aki munkatársává válik a teremtés nagyszerű tervének beteljesítésében.

Az ökoteológiai érvelés mára olyannyira szerteágazó irodalommal rendelkezik, hogy annak számbavétele messze meghaladja az itteni kereteket. Néhány alapvető érvelési út ismertetésére vállalkozom csak. A legelső érv a Teremtés könyvéhez nyúl vissza, azt állítva, hogy a jó Isten jó világot teremtett, amelyben az ember ugyan az eredendő bűn által elveszítette ártatlanságát, a világ maga azonban nem. A teremtéstörténetben minden egyes teremtési aktus (nap) után ezt olvashatjuk: „És látta Isten, hogy jó”. Ha Isten jónak találta a világot, ezt nekünk, embereknek is el kell fogadnunk, és pedig válogatás, a haszonnal való számolgatás nélkül. Mivel Isten jónak találta az általa teremtett világot, szereti is azt. „Mert szereted mindazt, ami van, semmit nem utálsz abból, amit alkottál. Mert ha gyűlöltél volna bármit is, meg sem teremtetted, meg sem alkottad volna. Hogy is maradhatna meg bármi, ha te nem akarnád, és hogyan állhatna fenn, amit nem hívtál létre? Kímélsz mindent, mivel a tiéd, Uram, s az élőben leled örömedet.” (Bölcs 11,25–27.)

Ugyancsak a természeti világ megóvását támasztja alá az Úr jelenléte a teremtésben. A teremtett világ Isten szándékának megjelenése, és magán hordozza Isten szeretetét, a Kozmosz, a világmindenség a Logosz, az isteni ige megtestesülése. A teremtés nyelv, melyen keresztül az Úr teremtményéhez, az emberhez beszél. Ráadásul Isten nincs távol az általa teremtett és szeretett világtól. Nem csak tekintetét veti rá, hanem „az Úr lelke [...] betölti a földkerekséget, s [...] egybefogja a mindenséget.” (Bölcs 1,7) Pál apostol az athéniakhoz szólva ezt így fogalmazza meg: „hogy keressek Istent, hátha megérik őt és megtalálják – bár nincs messze egyikünkötől sem. Hiszen őbenne élünk, mozgunk és vagyunk [...]” (ApCsel 17,28) Minthogy Isten a teremtmények legmélyén jelen van, és rajtuk keresztül jelenik meg (jóllehet a maga teljességében nem nyilvánul meg bennük), a helyes hozzáállás a teremtéshez a megbecsülés, a szeretet és a rácsodálkozás. Mivel pedig minden teremtmény Isten adománya, az Isten képmására teremtett ember felelősséggel tartozik értük.

A Szentírás számos helyen hangsúlyozza a teremtmények együvé tartozását, közösségét is. „Íme, szövetséget kötök veletek és utódaitokkal, és minden élőlényvel, amely veletek van, a madarakkal, a lábasjóságokkal és a mező minden vadjával, amely kijött a bárkából, s a föld minden állatával. Szövetséget kötök veletek, hogy nem pusztul el többé minden test az özönvíz által...” (Ter 9,9–11) Az Úr szövetsége nem csak Noéval, hanem valamennyi élőlényvel köttetett arról, hogy nem lesz többé pusztítás, mely eltörölné az élőket a földről. Az ember tehát egyfelől a teremtmények társa ebben a szövetségben, másfelől köti is ez a szövetség, hogy maga ne váljon a pusztító erővé, amely özönvízként elsöpör „minden testet”. Azonban nem csak az Úr Noéval kötött szövetsége fogja össze a teremtményeket, hanem a megváltás reménye is. „Mert a teremtett világ is felszabadul majd a romlottság szolgaságából Isten fia dicsőségének szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény együtt

sóhajtozik és vajúdik mindaddig.” (Róm 8,21–22) A megváltás révén teljeseedik be Isten szándéka a teremtett világgal is: „Megismertette ugyanis velünk akaratának titkát a jóságos tetszése szerint, amelyet elhatározott benne az időek teljességének megvalósításáról: hogy Krisztusban mint Főben újra összefogjon mindent, ami az égben és ami a földön van.” (Ef 1,9–10)

Fontos irány az öko-teológiában az a hagyomány, mely Assisi Szent Ferenc természetfelfogására alapozva bontakozik ki aztán a maga teljességében. Szent Ferenc abból indult ki, hogy minden élőlény és élettelen jelenség, az egész világegyetem Isten teremtménye. A teremtmények, mint ilyenek, Isten követői, tőle eredő jelek, amelyek az Úr jelenlétét fedik fel a hívő számára, és áttetsző tisztasággal tartalmazzák, élük és kifejezik teremtőjüket, anélkül, hogy birtokba vennék. Isten jelen van ugyan teremtményeiben, melyek szeretetét és akaratát hordozzák, s melyeken keresztül a hívő számára üzen, nem azonos azonban velük, el is különül tőlük, önálló aktorként ő maga teremtette őket. Szent Ferenc felfogása tehát korántsem panteista, a természet nem maga az Isten, csak hordozója szellemének, és nyelv, melyen a teremtő alkotásához, az emberhez szól. Ugyanakkor az Úr maga „rejtőzik mindenben”, a fényben, a teremtményekben, az egész világban, s így a világ tagadása egyben Isten tagadása is. Az ember alapvető közösségben él a többi teremtménnyel, mely közösséget Isten lényekben rejtőzöttsége, kegyelme és szeretete hoz létre, amely valamennyi teremtményre egyformán árad.

A teremtményekkel való közösség azonban nem teszi az embert teljesen egyenlővé a többi élőlényvel. A Teremtés könyvében Isten, miután megteremtette a világot és az embert, kertet ültet Édenben, „s növeszte az Úr Isten a földből mindenféle fát” (Ter 2,9). Ezt követően fogja az Úr az embert, és az Éden kertjébe helyezi, „hogy művelje és őrizze meg” (Ter 2,15). Az Édenkert a teremtett világ szimbóluma, melybe Isten az embert helyezte, s amelyet neki adott. A kérdés az, hogy vajon mit takar a „művelje és őrizze” kifejezés, milyen lehetőségek és milyen kötelességek adódnak ebből az ember számára, és különböznek-e ezek vajon a többi teremtményétől. Kiindulási pontomnál a teremtéstörténet első, a papi iskola megfogalmazásában rögzült verziójához térnék vissza (Ter. 1,1–31). A világegyetem teremtésekor minden egyes nap végén a már említett mondatot olvashatjuk: „És látta Isten, hogy jó”. A hatodik nap végén, az ember megteremtése után azonban ez a visszatérő mondat megváltozik: „És látta Isten, hogy mindaz, amit alkotott nagyon jó volt”. Az univerzum a bibliai felfogásban csak az emberrel egészül ki teljessé, csak általa válik „nagyon jóvá”, mivel az ember megteremtésével a világ sáfárt kapott, aki gondoskodik róla. Ahogy azt II. János Pál pápa írja „Isten a teremtés egészét a férfira és a nőre bízta, és csak ekkor – ahogy olvashatjuk – nyugodhatott el ‘minden munkájától’ (Ter 2,3)”.³ Az embert Isten meghívja, hogy osztozzon a teremtés isteni tervének kibontakoztatásában. Feladata pedig a teremtést illetően, melyre isteni meghívást kapott, a teremtés művelése és megőrzése.

³ *Az ökológiai válság: közös felelősségünk.* Őszentsége II. János Pál pápa üzenete a Béke Világnapja alkalmából, 1990. január; magyarul In JÁVOR B. (szerk.): *Felelősségünk a teremtett világért.* Védjegyet, Budapest, 2004. 31–39.

Mi a jelentősége vajon a művelésnek és a megőrzésnek, milyen feladat és milyen felelősség járhat a művelésre és a megőrzésre való meghívással? Vizsgáljuk meg először a művelés aktusát, mint az isteni meghívás egyik felét. Az ember művelésre való meghívásának tényéből a teremtés egészének milyenségére vonatkozó következtetéseket vonhatunk le. Ha Isten a világot késznek és változtathatatatlannak teremtette volna, bármely emberi beavatkozás abba, a teremtés tökéletes isteni művének rombolását és az isteni szándékkal való szembe fordulást jelentené. Ez esetben az ember a teremtés őrzésére, bármifajta változás megakadályozására kapott volna elhívást. Ez azonban nincs így. Az Úr arra hívta az embert, hogy művelje a világot amelyet Isten teremtett. Nem gondolhatunk másra, minthogy a teremtés műve a megteremtés pillanatában nem készült el végérvényesen, az isteni szándék szerint a teremtés folyamatos aktus, melyben Isten és ember munkatársai egymásnak, ahogy erre Luther is utal a 'creatio continua' gondolatában. A teremtés csak az ember által válik mind teljesebbé, és csak az emberen keresztül valósulhat meg az eredeti isteni szándék is.

Legalább ilyen fontos azonban az őrzés. Az őrzés az Isten által teremtett világegyetem fenntartása, megóvása – és nem külső hatásoktól, hanem az embertől magától, illetve a művelő embertől, a 'homo cultor'-tól. Az ember a – bibliai megfogalmazásban – bűnbeeséstől, vagy az – evolúciós felfogásban – intelligencia megjelenésétől szabadságot kapott cselekedetei véghezvitelére, ez azonban elkerülhetetlenül a felelősséghez láncolja. Áthághatja Isten törvényeit, a természet szabályait, felelősége van azonban abban, hogy ne pusztítsa el a világot, hanem őrizze meg Istennek, az eljövendő nemzedékeknek, vagy pusztán teremtettségénél, önértékénél fogva, azért mert van. A világ őrzése az ember önkorlátozását jelenti, és pedig erkölcsi alapon. Nem teszünk meg mindent, amit hatalmunkban állna megtenni, mert felelősséggel tartozunk a világért.

A művelés és az őrzés az ember isteni meghívásának két aspektusa. Van az *aktív*, művelő, teremtő, alkotó feladat. És van a *passzív*, megőrző, fenntartó, befogadó funkció. Ha két isteni megbízás, illetve az emberlét két aspektusa nincs egyensúlyban egymással, az ember szembekerül az isteni szándékkal, s vagy pusztá őrzővé, 'homo custos'-szá válva nem teljesíti be hivatását, vagy pedig 'homo cultor'-ként a művelés által megsérti az isteni akaratot a teremtés megőrzésére, elpusztítva azt, amit Isten erendően jónak és szépnek, szeretetével megajándékozottnak teremtett.

Az ökotológia 25 éve bizonygatja a hívő ember megkülönböztetett felelősségét a világ megőrzésében. Ez a teológiai reform lassanként itatta át az egyházakat, és időbe telt mire az a csendes, ökológiai forradalom, amely a teológusok körében zajlott, hivatalos állásponttá emelkedett. Az elmúlt 15 évben azonban mégiscsak azzá vált. Itt jutunk el a harmadik kérdéskörhöz, hogy van-e az egyházaknak felelősége a környezeti válság megoldásában, és vállalják-e ezt a felelőséget – annak minden nehézségével és következményével együtt? Erre kérdésre szerencsére nem szükséges spekulatív válaszokat adnunk. Hivatalos dokumentumok állnak a rendelkezésünkre, melyekben az egyház kinyilvánítja szándékát a környezeti problémák orvoslásában való részvételre, és lefekteti azon alapelveket, amelyek mentén – akárcsak szociális küldetése a szeretet parancsából kiindulva – ökológiai küldetése felépül.

Az ökológiai gondolat, a hetvenes évek második felétől kezdett mind nagyobb jelentőségre szert tenni a teológián és az egyházi gondolkodáson belül. Ennek a folya-

matnak az első jelentősebb megnyilvánulása egy találkozó, a Terra Mater Nemzetközi Konferencia létrejötte volt 1982 szeptemberében, az olaszországi Gubbióban. Az időpont és a helyszín nem véletlen: ekkor ünnepelték Assisi Szt. Ferenc születésének 800. évfordulóját, akinek tevékenysége szorosan köthető Gubbió környékéhez, Umbria területéhez. A ferenci hagyomány már az ökológiai gondolat legelső egyházi felbukkanásától kezdve egyik alapja volt a természethez fűződő új keresztény viszony kialakításának, melynek leglátványosabb jele a Szentatya 1979-es Inter Sanctos apostoli körlevele volt, melyben Ferencet az ökológiával foglalkozók védőszentjévé avatta. A konferencia zárónyilatkozatában először körvonalazódtak a nagy nyilvánosság számára az egyházon belül mind elfogadottabbá váló alapelvek, melyeken az ökológiai válság kihívására születő válaszoknak nyugodniuk kell. Ezek közül a legfontosabbak a következők.

Újra kell értelmeznünk a fejlődésről alkotott fogalmainkat, hogy az az anyagi javak felhalmozása vagy a politikai hatalom helyett az élet minőségének javítását jelentse. Ennek részeként elkerülhetetlen a termelő és ipari tevékenység szerepének átgondolása, növekedésének visszafogása, csakúgy, mint a technológiához és a tudományhoz fűződő elképzeléseink újraformálása. A tudományos kutatásnak, a technológiai fejlesztésnek, és ehhez kapcsolódóan az oktatásnak is elsősorban egy, a természeti környezettel harmóniában élő, a belső konfliktusoktól és az igazságtalanságtól a lehető legnagyobb mértékben mentes társadalom kialakítása kell hogy legyen a célja.

Ez egyrészt feltételezi a természet tiszteletét és az egyének, kultúrák valamint közösségek megbecsülését, másfelől a társadalmi feszültségek enyhítését, az éhezés felszámolását, a javak egyenlőtlen területi eloszlásának csökkentését, és a túlnépesedés megállítását, azaz megoldást kell találnunk mindazokra a problémákra, amelyek a gazdag 'Észak' és a szegény 'Dél' közti egyenlőtlenségből fakadnak. Vissza kell utasítanunk az erőszak valamennyi formáját a természettel és az emberrel szemben, kiterjesztve az etikai alapelveket az ember és a többi élő teremtmény kapcsolatára is. Ezzel párhuzamosan meg kell erősítenünk a kulturális, építészeti, művészeti, történelmi és a hagyományokban megjelenő örökségünk iránti megbecsülésünket.

Mindezek alapján minden erőnkkel dolgoznunk kell egy alternatív jövőkép, az egymásra utaltságra és az univerzális testvériség érzésére alapozott társadalom kialakításán.

A konkrét tennivalók tekintetében a zárónyilatkozat hat területet tart kiemelkedően fontosnak. A döntéshozatali mechanizmusokat, ahol is az anticipáció, a jövőre orientáltság, és a participáció, a részvétel kell hogy legyen az a két alapelv, melyeknek át kell hatnia ezeket a folyamatokat. A kultúra és a média területét, melyek felelősek a környezeti információk nyilvánosságának megteremtésért, valamint az oktatást, melynek kiemelkedően fontos feladata a környezettudatosság elmélyítése. Az egyházak rendkívüli szerepét híveik és az egyházi szereplők gondolkodásának átforgalmazásában, melynek a lelki gondozás és az oktatás területén túl konkrét akciók és intézmények formájában is meg kell jelennie. A kormányok és parlamentek felelősségét a természeti környezet helyreállítását célzó programok elindításában, és végül a civil szervezeteket, melyeknek aktív részt kell vállalniuk valamennyi fenti program megvalósításában.

A Gubbiói Nyilatkozat még nem hivatalos egyházi dokumentum, de az egyház berkeiből származik, és jól mutatja azokat az irányokat, melyek mentén a nyolcvanas években az egyház ökológiához fűződő viszonya formálódott. Ennek a folyamatnak az eredménye, és hivatalos formába öntése II. János Pál pápa 1990. január 1-én közzétett üzenete a Béke Világnapja alkalmából. A pápai üzenet egyértelmű állásfoglalás, és hivatalos kiállítás az ökológiai értékek mellett, s mint ilyen, alapvető dokumentuma és kiindulási pontja az egyház ökológiai küldetéséről szóló valamennyi vitának.

Az üzenet szellemisége a Gubbiói Nyilatkozatban megfogalmazottakat ismétli. A Szentatya mindenekelőtt leszögezi, tudomásul kell vennünk, hogy a teremtés, mint Isten műve, jó. Mi több, a teremtés, melyről „látta Isten, hogy [...] nagyon jó...” (Ter 1:31), nem az ember korlátlan uralma alá lett vetve; a férfit és a nőt azért teremtette az Úr, hogy bölcsességben és szeretettel uralkodjanak rajta, és meghívta az embert a teremtésben való felelős részvételre. Az ember azonban szembeszegült a Teremtő terveivel, és a bűnt választotta. Az ökológiai válság ennek a választásnak a következménye, azaz alapvetően erkölcsi probléma, az élet és teremtés tiszteletének hiányából fakad.

A teremtés ráadásul valamennyiünk közös öröksége, amelynek gyümölcsei valamennyiünk javát szolgálják. Ebből kiindulva harcolnunk kell a társadalmakon belüli, és az egyes államok jóléte közti mértéktelen különbségek ellen. Az egyház ökológiai feladatai elválaszthatatlanok szociális küldetésétől. Az ökológiai krízis globális volta, és az, hogy a teremtés valamennyiünk közös ajándéka, az országokon átívelő, globális cselekvésre kell, hogy ösztönözzön – anélkül, hogy alábecsülnénk az egyes országok és a helyi közösségek saját felelősségét. Ebből a felelősségből több hárul a jólétben élő gazdag országokra, mint a lényegesen nehezebb helyzetben lévő, súlyosan eladósodott, szegény régiókra.

Ahhoz, hogy megoldást találjunk a környezeti krízisre, komolyan át kell gondolnunk egész életformánkat. „Az egyszerűség, önmérséklet és önfegyelem, valamint az áldozatos lélek a mindennapi élet részeivé kell, hogy váljanak, különben mindannyian egy szűk réteg körütekintés nélküli életformájából származó következmények áldozatai leszünk” – üzeni a Szentatya. (Itt fűzném hozzá, hogy mi itt Magyarországon megkérdőjelezhetetlenül ehhez a gazdag és pazarló szűk réteghez tartozunk, az ökológiai válságról való gondolkodásunk, és a konkrét cselekvési programok is ennek tudásán kell, hogy alapuljanak.) Életformánk megváltoztatásának eszköze pedig a környezeti felelősségtudatra nevelés, amely önmagunkkal, másokkal és az egész Teremtéssel szembeni felelősségünk.

A pápa végezetül leszögezi, hogy az ökológiai válság olyan méreteket öltött, hogy mindannyiunk felelősségévé vált. Ezen belül kiemeli a hívők megkülönböztetett szerepét a krízis leküzdésében, akiknek a környezet épsége iránti elkötelezettségük közvetlenül a Teremtő Istenbe vetett hitükből származik. Munkájuk során elkerülhetetlenül együtt kell működniük, egymást támogatva a környezet védelméért dolgozó civil szervezetekkel.

Magyarországon az egyházak csak mostanában kezdik felismerni, hogy az ökológiai kérdés nem eshet kívül látókörükön. Miközben alighanem jelentős belső ellenállást, idegenkedést kell legyűrniük az efféle „kívülről jövő” elvárásokkal való szem-

benézés során, sok tekintetben könnyebb a dolguk. Létező teológiai irányzatokra, hivatalos egyházi állásfoglalásokra támaszkodhatnak, nemzetközi mozgalmakba, tevékenységekbe kapcsolódhatnak be, és talán a hazai zöldmozgalom részéről is – elismerve és megbecsülve azt a munkát, amit a nyugat-európai, tengerentúli egyházak az ökológia területén az elmúlt 15-20 évben végeztek – inkább tapasztalható nyitottság az egyházakkal való együttműködésre, mint ami a hatvanas-hetvenes években, a White téziseit lényegében elfogadó nyugati mozgalmi részéről tapasztalható volt.